

Гонца І. С.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови і методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
E-mail: vitek161278@i.ua

Розгон В. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент, завідувач кафедри української мови і методики її навчання
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

ОЙКОНІМИ ЧЕРКАЩИНИ НА -ІВЦ-І, -ИНЦ-І

У статті досліджено лексико-семантичну основу ойконімів Черкаської області, описано і покласифіковано основні та факультативні мотиваційні зв'язки між назвами населених пунктів та позамовною дійсністю. Є підстави вважати, що за походженням назви на -івці, -инці є семантичними дериватами, мотивованими загальними назвами людей за іменами їх власників, а також скороченими та повними формами слов'янських композитних антропонімів.

Ключові слова: пропріатив, ойконім, словотвірна модель, номінація.

Дериваційний аналіз вітчизняних найменувань населених пунктів посідає одне із чільних позицій у вивченні ойконімії взагалі. Окреме місце належить дослідженню післякореневої частини пропріатива. У результаті такого розгляду виявляється зв'язок між значенням суфікса та семантикою основи ойконіма. Вивчення найменувань поселень певної словотвірної моделі неможливе без розгляду походження, розвитку та значення словотвірного форманта. Тільки комплексне дослідження апелятивів і пропріативів дасть уявлення про роль окремого афікса в історії української мови. Тому проектуємо увагу щодо значення формантів -івц-і, -инц-і в ойконіміконі Черкащини.

На сьогодні в мовознавстві залишається актуальним питання щодо походження суфіксів -івц-і, -инц-і. Вітчизняні та зарубіжні дослідники висловлюють різні точки зору щодо творення вказаних формантів. На початку ХХ ст. М. Кордуба обґрунтував значущість іменникових назв на -івц-і, -инц-і, що виникли внаслідок приєднання додаткового закінчення -ц-і до назв населених пунктів із присвійними прикметниковими закінченнями -ів, -ин на означення населення, що жило в цих поселеннях [6, с. 14].

О. Селищев класифікував російський афікс -овц-и (український варіант -івц-і) як множинну форму називного відмінка іменників чоловічого роду на -овец [2, с. 88]. Подібної думки дотримувалася й Л. Гумецька, зазначаючи, що суфікс -ець, ускладнений форматами -ов, -ин, міг проявлятися у двох числових різновидах -овець, -инець (категорія однини) та -івц-і (< -ов-ци), -инц-і (< -ин-ци) (плюральні форми) [5, с. 52]. Протилежну точку зору висловив В. Ніконов, вказавши на топонімічну неспорідненість суфіксів -ець, -инець, -овець із -ці, -івц-і, -инц-і [7, с. 26]. Гіпотезу спорідненості зазначених вище словотвірних форматів на морфологічному рівні серед апелятивів, а не топонімів підтримав український дослідник Д. Бучко [2, с. 89].

Дискусійною залишається проблема класифікації топонімних утворень на -івц-і, -инц-і за семантикою і способом творення. Спочатку вони функціонували як найменування групи людей за особовою назвою їхнього родоначальника, посесора чи першого поселенця. Згодом сумарні назви людей, втративши загальне значення в результаті метонімічного перенесення, переходять на поселення, в яких проживали ці люди. Д. Бучко, який здійснив структурно-ареальне дослідження ойконімів України на -івц-і, -инц-і за період XIV–XX ст., визначає їх як відантропонімі назви доойконімного рівня деривації, оскільки патронімічними є твірні лексеми, а не ойконіми [1, с. 11].

Мета нашої розвідки – схарактеризувати словотвірну структуру та семантику базових назв населених пунктів на -івц-і, -инц-і на території Черкащини.

Для досліджуваного регіону одними з найдавніших ойконімозразків є найменування поселень із суфіксами -івц-і, -инц-і. Час появи ойконімів цього типу дослідники відносять до IX ст., а з XIV–XV ст. згадані назви фіксуються в українських писемних пам'ятках як цілком сформований і продуктивний топонімний тип [4, с. 7].

Ойконімікон Черкащини засвідчує 45 назв населених пунктів (6,8 % від загальної кількості назв, утворених морфологічним способом деривації) на -івц-і, -инц-і з різними структурно-

семантичними варіантами імен в основах, з них 35 ойконімів (5,3 %) із формантом -инц-і та 10 (1,5 %) – із суфіксом -івц-і. Отримані нами результати збігаються з висновками Д. Бучка про переважне поширення цієї моделі на території Поділля [3, с. 37]. Це підтверджують і статистичні дані щодо Південно-Західного Поділля М. Торчинського [8, с. 210]. В інших регіонах України ойконіми на -івц-і, -инц-і є малопродуктивними: у сучасних ойконімних системах функціонують лише ті назви поселень, які з'являлися протягом XIV–XVI ст. Нами не виявлено найменувань із формантом -івц-і, -инц-і, які б виникли у XX ст., за винятком ойконіма *Переможинці*, утвореного за аналогією до первинної назви *Туркинці*.

За характером твірних основ у складі ойконімії Черкащини засвідчено декілька структурних типів найменувань поселень із формантами -івц-і, -инц-і:

1) ойконіми, що походять від імен людей, мотивованих слов'янськими автохтонними антропонімами відапелятивного походження;

2) ойконіми, що походять від християнських особових імен (повних, усічених, усічено-суфіксальних, суфіксальних варіантів);

3) невідпатроніміні ойконіми.

Назви населених пунктів на -івц-і, -инц-і, мотивовані слов'янськими автохтонними іменами відапелятивного походження, складають 53,3 % від загальної кількості ойконімів досліджуваної моделі. Сюди належать: **Воронинці** (Чб.) < ОН *Воронь* (1392) [Указ., с. 151], **Ворона** (1458) [ССУМ, I, с. 197; Демч., с. 27–28]; **Кліщинці** (Чб.) < ОН *Клещь* [Демч., с. 127]; **Кочержинці** (Ум.) < ОН *Кочерга* (1563) [АЮЗР, VII, с. 47]; **Мурзинці** (Зв.) < ОН *Мурза* (1495) [Вес., с. 208], пор. також *мурза* – «титул феодальної знаті в татар; феодал із цим титулом; невмите, забруднене обличчя» [СУМ, IV, с. 828]; **Папужинці** (Тл.) < ОН *Папузи* [Дігт., с. 16]; **Почапинці** (Лс.) < ОН *Почап / Почапа*, мотивована дієсловом *почапати* – «йти по-старечому» [Шульг., с. 112]; **Сегединці** (Гр.) < від прізвища козака *Сегеди*, який першим звів тут осаду [Щерб.], див. також ОН *Сегеть* [СД, с. 13]; **Скрипчинці** (К.-Ш.) < ОН *Скрипка* (1565) [Указ., с. 360]; **Смільчинці** (Лс.) < ОН *Смилко* (1601) [Вес., с. 292], *Смільче* (1230) [Мор., с. 181]; **Сушковцы** (сучасн. *Сушківка*, Ум.) < ОН *Сушко* (1495) [Указ., с. 383].

У Черкаській області засвідчені також назви поселень на -івц-і, -инц-і, в основах яких наявні різноваріантні форми особових імен (14 онімів, або 31,1 %). Серед досліджуваного матеріалу зареєстровано випадки утворення назв населених пунктів на -івц-і, -инц-і від повних християнських імен православного календаря (4 назви – 8,9 %), напр.: **Касяновцы** (Чб.) < ОН *Касян* [Труб., с. 168]; **Микитинцы** (див. *Микитяни*, Зл.) < ОН *Микита* (1458) [ССУМ, I, с. 558]; **Романовцы** (сучасн. *Романівка*, Тл.) < ОН *Романь* (1238) [Мор., с. 169]. Зафіксовано один випадок, коли в основі відпатронімічного ойконіма на -инц-і використано повне жіноче ім'я: **Тамаринці** (див. *Коврай-Безбородьків*, Зл.) < ОН *Тамара* [Скр., 183].

Інколи спостерігається усічення іменних форматів у власних особових назвах людей. Ойконіми, мотивовані такими антропонімами, класифікують як назви поселень з усіченими варіантами найменувань (3 назви – 6,7 %), напр.: **Мойсинці** (сучасн. *Придніпровське*, Чб.) < ОН *Мойсей* [Скр., с. 80]; **Трищинцы** (Кн.) < ОН *Трищ* < *Трифон* [Труб., с. 365]; **Трушівці** (Чг.) < ОН *Трушь* < *Трохимь* < *Трофим* [Труб., с. 561], *Троушь* (1490) [ССУМ, II, с. 447]. Одночасне усічення початкової та кінцевої частин жіночого імені простежується в назві населеного пункту **Лялинці** (Чб.) < ОН *Ляля* (1495) < *Євлалія* [Вес., с. 190; Скр., с. 138]. На території Черкащини такі утворення є маловживаними й становлять 0,2 % від загальної кількості суфіксальних ойконімів.

Поєднання в усічено-суфіксальних основах імен словотвірних форматів із здрібніло-пестливим суфіксом -к-а / -к-о зафіксовано в ойконімах **Гришинці** (Кн.) < ОН *Гришка* < *Григорій* [Скр., с. 53]; **Демковці** (сучасн. *Демкове*, Зв.) < ОН *Демко* < *Дементій* (1393) [ССУМ, I, с. 278; Указ., с. 102]; **Сеньківці** (Зл.) < *Сенко* (1413) < *Семень* [ССУМ, II, с. 337]. Деривати християнських особових імен, в яких формант -к-о приєднується до усічених (самостійних) основ, стали твірними для відпатронімічних утворень на -івц-і: **Митківці** (сучасн. *Вороне*, Жш.) < ОН *Митко* < *Дмитро* [Скр., с. 56]; **Митківці** (сучасн. *Харківка*, Мн.) < від ОН засновника *Дмитра Базановича* [Оленч., с. 90].

Одна назва поселення (**Васютинці** (Чб.) < ОН *Васюта* < *Василій* [Мор., с. 35], див. також землевласники *Васютинські* [НІУ, с. 260]) засвідчує у своїй основі варіант християнського імені *Василій* із словотвірним формантом -ют-а. У писемних пам'ятках такі форми особових найменувань людей фіксуються в XVI–XVII ст. [Керс., с. 86].

До малопродуктивних ойконімних дериватів із суфіксом -инц-і на Черкащині належать найменування невідантропонімічного походження (13,3 %). Одні з них мають ідеологічне

навантаження: **Переможинці** (онім з'явився в ХХ ст. у результаті перейменування села **Туркинці** на честь перемоги над німецькими загарбниками). Інші утворювалися від назв переселенців із сусідніх населених пунктів: **Драбівці** (Зл.) < **Драбів** (Др.).

Вважаємо, що ойконіми **Зарубинці** (Км.), **Зарубинці** (Мс.), **Розсошинці** (Чг.) походять від назв людей за місцем їх поселення (пор. *зарубь* – «засіка, укріплення з повалених дерев; перегородка між током і запіллям; мала кошара на худобу» [ЕСЛГН, с. 61], *розсоха* – «роздоріжжя, місце злиття річки» [Дігт., с. 13]), а не від патронімів *зарубинці* – «люди Заруби», пор. ОН *Заруба* (1433) [Вес., с. 120], *розсошинці* – «люди Розсохи», пор. ОН *Розсоха* (1552) [Указ., с. 338].

Із приводу походження суфіксального композита **Червонохижинці / Краснохиженці** (Чб.) висловлюємо припущення, згідно з яким найменування населеного пункту етимологічно пов'язане із особовою назвою *Хижь* [Цар., с. 362], дослівно *хижинці* – «рід (або піддані) Хижа», а атрибутивний компонент *червоно-/красно-* вказує на певну ознаку денотата, пор. *красний* – «красивий, хороший» [Ян., с. 192]. За К. Цілуйком, такий ойконім містить інформацію про тип поселення, тобто твірною лексемою виступає не антропонім, а апелатив *хижа* – «глиняна напівземлянка; хата; халупа» [Чер., с. 148].

Отже, незважаючи на те, що ойконіміїні утворення на -івц-і, -инц-і в Україні займають третє місце за чисельністю, для ойконімікону Черкаської області ця модель є малопродуктивною (1,9 % від загальної кількості назв поселень). Переважна більшість таких назв населених пунктів локалізується в центральній та лівобережній частині Черкащини. Твірними основами ставали в основному слов'янські автохтонні особові назви відапелативного походження (55,6 %). Деяко поступаються їм у кількісному співвідношенні найменування поселень, в основах яких засвідчені християнські імена (чоловічі – 26,7 %, жіночі – 4,4 %). Спостерігаються випадки використання інших суфіксів (-к-а / -к-о, -ют-а) для творення дериватів християнських імен в основах відпатронімічних ойконімів на -івц-і, -инц-і. Спадними моделями для досліджуваного регіону виявилися ойконіми невідантропонімічного походження з різним семантичним навантаженням (13,3 %).

Перелік умовних скорочень назв районів

Гр. – Городищенський

Др. – Драбівський

Жи. – Жашківський

Зв. – Звенигородський

Зл. – Золотоніський

Км. – Кам'янський

Кн. – Канівський

К.-Ш. – Корсунь-Шевченківський

Лс. – Лисянський

Мн. – Маньківський

Мс. – Монастирищенський

Тл. – Тальнівський

Ум. – Уманський

Чб. – Чорнобаївський

Чг. – Чигиринський

Список умовних скорочень назв використаних джерел

АЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 1–8. – К., 1859–1914.

Вес. – Веселовский С. Б. Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии / С. Б. Веселовский. – М.: Наука, 1974. – 382 с.

Демч. – Демчук М. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. Демчук. – К., 1988. – 172 с.

Дігт. – Дігтяренко М. С. З історії землі Тальнівської / М. С. Дігтяренко. – Черкаси: Сіяч, 1995. – 160 с.

ЕСЛГН – Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / І. М. Желєзняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко, О. С. Стрижак. – К.: Наукова думка, 1985. – 254 с.

Керс. – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. Чоловічі іменування / Р. Й. Керста. – К.: Наукова думка, 1984. – 151 с.

Мор. – Моршкин М. Я. Славянский именовослов, или Собрание славянских личных имен в алфавитном порядке / М. Я. Моршкин. – СПб., 1867. – 219 с.

НУ – Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття): монографія / С. Ю. Монке, А. І. Петренко, Т. В. Кузнець та ін. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 266 с.

Оленч. – Матеріали з історії Маньківського району / упор. Й. П. Оленчук. – Маньківка, 1993. – 143 с.

СД – Список дворян, внесенных в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. – Полтава, изд. Полт. дворян. депутат. совр., 1898. – 120 с.

Скр. – Скрипник Л. Г. Власні імена людей: словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: в 2 т. – К.: Наукова думка, 1977–1978.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

- Труб.* – Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация / О. Н. Трубачев. – М. : Наука, 1968. – 289 с.
- Указ.* – Указатель къ изданиямъ временной комиссії для разбора древнихъ актовъ, высочайше учрежденной при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ (съ 1845 по 1877 годъ). – Т. I.–II / составилъ И. П. Новицкій. – К., 1878.
- Цар.* – Царенко В. Історія Сагунівки / В. Царенко. – Черкаси : Сіяч, 1992. – 175 с.
- Чер.* – Черепанова Е. О. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. О. Черепанова. – Сумы, 1984. – 275 с.
- Шульг.* – Шульгач В. П. Ойконімія Волині : Етимологічний словник-довідник / В. П. Шульгач. – К. : Кий, 2001. – 189 с.
- Щерб.* – Щербина М. Топонімія Городищини / М. Щербина // Вісник Городищини. – 2003. – 6 серпня (№ 61).
- Ян.* – Янко М. Т. Топонімічний словник України : словник-довідник / М. Т. Янко. – К. : Знання, 1998. – 432 с.

Список використаної літератури

1. Бучко Д. Класифікація ойконімів України (словотвірно-мотиваційний аспект) / Д. Бучко // Наукові записки. – Вип. 37. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. – С. 10–13.
2. Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці в XIV–XV ст. / Д. Г. Бучко // Питання історії української мови. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 88–96.
3. Бучко Д. Г. Українські топоніми на -івці, -инці : дис. ... канд. філол. наук: 661. – мови народів СРСР (укр. мова) / Д. Г. Бучко. – Львів, 1972. – 333 с.
4. Григорьева Л. Н. Ойконимия белорусского Подвинья: автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л. Н. Григорьева. – Минск, 1978. – 20 с.
5. Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. / Л. Л. Гумецька. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
6. Кордуба М. М. Що кажуть нам назви осель? / М. М. Кордуба. – Львів, 1938. – 22 с.
7. Никонов В. А. Топонимы на -івці, -инці на Украине / В. А. Никонов // Изучение географических названий. – М. : Мысль, 1966. – С. 19–27.
8. Торчинський М. М. Ойконімія Південно-Західного Поділля : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 – укр. мова / М. М. Торчинський. – К., 1993. – 234 с.

Гонца И. С., Розгон В. В. Ойконимы Черкасчины на -івці, -инці.

Аннотация

В статье исследована лексико-семантическая основа ойконимов Черкасской области, описано и классифицировано основные и факультативные мотивационные связи между названиями населенных пунктов и экстралингвистической действительностью. Есть основания считать, что по происхождению эти наименования являются семантическими дериватами, мотивированными общими названиями людей с именами их обладателей, а также сокращенными и полными формами славянских композитных антропонимов.

Ключевые слова: проприатив, ойконим, словообразовательная модель, номинация.

Hontsa I. S., Rozhon V. V. Names of places of Cherkasy region ending in -ivts-i, -ynts-i.

Summary

The object of the research is names of places ending in -ivts-i and -ynts-i of Cherkasy region, as they represent the oldest Slavic types of propriative space.

Urgency of the research is determined by increased interest of linguists to study of the structure and history of development of the settlements names.

The main purpose of the article is to characterize the word-building structure and semantics of basic names of settlements ending in -ivts-i and -ynts-i on the territory of Cherkasy region.

One of the most important tasks is to study the specified model of place names in terms of structure and semantics of their word stems, their quantitative and territorial representation in different historical periods.

The performed analysis helped to reveal that the names of settlements of this region arose as a result of influence of four principles of naming; each of them is characterized by different number of ways of naming. The most numerous are the names with the principle of naming connected with the human factor. Such formations have guidance to both direct relation of the outlined micro territory to a particular owner, and the indirect belonging to the entity (or group of entities) of certain denotation.

Further prospects of the research will be found in complex lexical and derivative analysis of proper names of Cherkasy region to identify its specific features not only synchronically, but diachronically.

Key words: propriative, a name of place, word-building model, naming.